

Vatikan Kütüphanesinde Tefsîr İlimine İlişkin Arapça El Yazmaları Üzerine Bir Araştırma*

ESRA GÖZELER
DR., ANKARA Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
egozeler@divinity.ankara.edu.tr

Özet

Vatikan Kütüphanesi oldukça büyük el yazma koleksiyonlarına sahiptir. El yazmaları içerisinde birçok dil ve alanın içerisinde Arapça ve İslâm bilimlerine dair yazma eserler yer almaktadır. Bu makale Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan Tefsîr ilmine ilişkin Arapça el yazmaları üzerine yapılmış bir araştırmadır. Araştırma el yazmalarının ve müelliflerinin isimlerini ve alanlarına göre kategorik dağılımını, yazmaların kronolojik ve fiziksel bilgilerini belirleme amacını taşımaktadır. Bu el yazmaları tarama/değerlendirme yöntemiyle ele alınmıştır. Vatikan Kütüphanesi'nde Tefsîr ilmine ilişkin yazma eserlerin alanlarına göre dağılımında çeşitlilik görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: El yazmaları, Vatikan Kütüphanesi, Tefsîr, Arapça

Abstract

Tafsîr-related Arabic Manuscripts in the Vatican Library

The Vatican Library holds a big number of manuscript collections. Among these collections, along with other languages, Arabic-Islamic manuscripts are found. This work deals with Tafsîr-related Arabic manuscripts in the Vatican Library and aims to determine the names and main fields of these manuscripts as well as their chronological and physical data. In the Manuscripts Department of Vatican Library, Tafsîr-related manuscripts are basically on Qur'anic sciences, Tafsîr books and Tafsîr commentaries.

Keywords: Manuscripts, Vatican Library, Tafsîr, Arabic

---

* Makalenin tamamını okuyarak değerli katkılar sunan Prof. Dr. Mehmet Paçacı, Prof. Dr. İsmail Çalışkan ve Doç. Dr. Mehmet Akif Koç'a saygılarımı ve şükranlarımı sunuyorum. Vatikan'da araştırma imkanı sağlayan Prof. Dr. Dr. Felix Körner'e (Pontifical Gregoriana University), yazmaların tespitinde yardımlarından dolayı Prof. Dr. Dr. Adnane Mokrani (Pontifical Gregoriana University, PISAİ) ve Michel Saghbiny'ye (PISAİ) ve İtalyanca metinlerin çevirisini yapan Ar. Gör. Yasin Meral'e teşekkür ediyorum.

Giriş

Dünyanın en eski kütüphanelerinden biri olan Vatikan kütüphanesinin tarihi 4. yüzyılda oluşturulmuş, kütüphane ve arşiv olma özelliğine sahip *Scrinium*'a¹ dayanmaktadır. 8. yüzyılda kütüphane için bir kardinal atanmış ve Papa 1. Adrian (772-795) zamanında 784 tarihli bir belgeyle bu unvan verilmiştir. 13. yüzyılın ilk yarısında, Papaların en eski kütüphanesi ve arşivleri hala bilinmeyen sebeplerden dolayı dağılmıştır. Koleksiyonlar aynı yüzyılda Papa 8. Boniface (1294-1303) tarafından tekrar oluşturulmuştur. Papa 8. Boniface'in vefatından sonra bu koleksiyonlar Periguia, Assisi ve son olarak Avignon'a taşınmıştır. Bu taşınmalar esnasında birçok eser yolda kaybolmuştur. Avignon'da Papa 22. John (1316-1334) yeni bir kütüphane tesis etmeye başlamıştır. Kütüphane 1450 yılında Papa 5. Nicholas (1447-1455) tarafından kurulmuş ve 1475 yılında Papa 4. Sixtus tarafından (1471-1484) genişletilmiştir.² Ancak burada şunu ifade etmeliyiz ki kütüphanenin hangi Papa zamanında kurulmuş olduğu tartışmalıdır. Bundan dolayı tarihçiler aynı nesil içerisinde kütüphanenin iki kurucusu olup olmadığı sorusunu sormaktadırlar. Aslında Papalık, Rönesans'a kadar "kütüphane" olarak adlandırmaya değer bir yapıya sahip değildi. Rönesans'ın ilk Papası olarak kabul edilen Papa 5. Nicholas bu dönemde kütüphaneyi genişlettiği için tarihçilerin çoğu Vatikan Kütüphanesi'nin kurucusu olarak onu kabul etmektedirler.³ Diğer taraftan kütüphanenin daha erken bir tarihte, 1369 yılında kurulduğunu belirten tarihçiler bulunmaktadır.⁴ Papa 5. Nicholas, papalığı döneminde Yunanca, Latince ve İbranice⁵ el yazmalarının araştırmacıların okumasına ve çalışmasına açılması gerektiğine karar vermiştir.

Vatikan Kütüphanesi'nin koleksiyonları el yazmaları, basılı kitaplar ve nümizmatik olmak üzere üç bölümde korunmaktadır. El yazmaları bölümü,

¹ *Scrinium*, Eski Roma'da papirüs tomarlarının saklandığı silindir şeklinde kaptr.

² Dom Anselm M. Albareda, "The Preservation and Reproduction of the Manuscripts of the Vatican Library through the Centuries," *Proceedings of the American Philosophical Society*, 104:4 (1960), s.1; <http://www.vaticanlibrary.va/home.php?pag=storia> (01.09.2010). Ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Charles Sayle, "The Vatican Library," *Library*, 1-6:1 (1894), ss.327-343.

³ J. W. Clark, "On The Vatican Library of Sixtus IV," *Proceedings of Cambridge Antiquarian Society and Communications*, X (1898-1899), s.4vd; David Mycue, "Founder of the Vatican Library: Nicholas V or Sixtus IV?," *The Journal of the Library History* (1974-1987), 16:1 (1981), s.1vd.

⁴ Albareda, a.g.m., s.1.

⁵ Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan İbranice el yazmaları için bk. Benjamin Richler, *Hebrew Manuscripts in the Vatican Library*, (Citta del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2008). Richler, bu çalışmada kütüphaneye ilişkin şöyle bir bilgi aktarmaktadır: "1. Dünya Savaşı ve Holocaust sırasında Vatikan Kütüphanesi sadece Yahudi alimlerin eserlerini ve çalışmalarını geliştirdikleri bir yer olmamış; aynı zamanda onlara güvenli bir koruma alanı sağlamıştır. Haham ve Profesör Umberto Cassuto (1883-1951), meşhur oryantalist Giorgio Levi della Vida (1886-1967), bibliyografya uzmanı Aaron Freimann (1871-1948) ve arşivci Anna Maria Enriques (1907-1944) gibi isimler bunlar arasında en iyi bilinenleridir." Bk. Richler, a.g.e., s.22-23.

el yazmaları ve arşiv belgeleri⁶ olmak üzere iki alt-bölümden oluşmaktadır. Basılı kitaplar bölümünde, bir milyonun üzerinde çoğunlukla nadir ve eski kitap bulunmaktadır. Bu bölümde yer alan 8400 adet kitap ise Avrupa’da 1501 yılından önce yazılmış⁷ özel bir koleksiyonu oluşturmaktadır. Kütüphanede bulunan kitapların çoğu 15, 16, 17 ve 18. yüzyıllara aittir. Bu bölüm “açık” ve “kapalı” olarak adlandırılan iki kısım koleksiyonu korumaktadır. “Kapalı koleksiyonlar” meşhur ve önemli İtalyan ailelere aittir ve Papa’nın özel kütüphanesini oluşturan tarihsel ve nadir eserlerdir. Bu yüzden Papa’nın Kütüphanesi “kütüphanelerin kütüphanesi” olarak adlandırılmaktadır. “Açık koleksiyonlar” ise okuma salonlarındaki raflarda bulunan genel koleksiyonlardır. Bu koleksiyonlar içerisinde de nadir eserler bulunmaktadır. Nümizmatik bölümünde, içlerinde Papalara ait olduğu bilinen, yaklaşık olarak 300.000 parça demir para, madalyon ve tablet gibi materyaller bulunmaktadır.

Yazma eserler açısından dünyanın zengin kütüphanelerinden biri olan Vatikan Kütüphanesi’nin el yazmaları kısmında yaklaşık olarak 80.000 cilt el yazması eser ve 1970 yılında kurulan arşiv kısmında ise 75.000 civarında belge bulunmaktadır.⁸ Latin, Yunan ve Şark alanlarında Vatikan el yazmaları koleksiyonlarının zenginliği dikkat çekicidir. Kütüphanede 114 el yazma koleksiyonu mevcuttur. Bu koleksiyonlar içerisinde Arapça İslâm yazmaları, *Barberiniani orientali*, *Borgiani arabi*, *Rossiani* ve *Vaticani arabi* koleksiyonlarında yer almaktadır.

Vatikan Kütüphanesi’nin el yazmaları içerisinde toplam 1798 adet Arapça İslâm el yazması bulunmaktadır. 1935 yılına kadar Arapça İslâm el yazmalarında çok ciddi bir artış gözlenmemiştir. Bu tarihe kadar 1486 adet olan yazma eserlerin sayısı 1935-1964 yılları arasında 1798’e kadar çıkmış ve el yazmalarının sayısı 312 adet artmıştır.⁹ El yazmaları koleksiyonları genellikle Süryani kiliselerine bağlı yerlerden¹⁰ ve büyük oranda Türkçe konuşulan (Güneydoğu Anadolu) bölgelerden gelen yazmalardan oluşmaktadır.¹¹ Yine birçok el yazması 12 İmam Şiası’nın etkili olduğu bölgelerden –özellikle

⁶ Papalık arşivleri ve tarihsel belgeleri, yerel olmasının yanı sıra uluslararası ve evrensel olduğu için oldukça geniş ilgi görmektedir. Arşivin en önemli kısmı kronolojik olarak düzenlenmiş Papaların mektuplarından oluşmaktadır. Ayrıca modern Avrupa tarihine ilişkin belgeler de arşivde yer almaktadır. Vatikan arşivlerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Charles H. Haskins, “The Vatican Archives,” *The American Historical Review*, 2:1 (1896), ss.40-58.

⁷ Bu kitaplar Latince “beşik” veya “kundağa” anlamına gelen *incunabula* olarak adlandırılmaktadır. Bu kavramdan önce İngilizce “fifteener” terimi kullanılmaktaydı.

⁸ http://www.vaticanlibrary.va/home.php?pag=dipartimento_manoscritti (01.09.2010)

⁹ Giorgio Levi della Vida, *Secondo Elenco dei Manoscritti Arabi Islamici Della Biblioteca Vaticana*, (Citta del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1965), s.V.

¹⁰ Giorgio Levi della Vida, *Secondo Elenco*, s.VII.

¹¹ A.g.e., s.VII.

Mut'evile isimli bir gruptan- gelmiştir.¹² 1380-1477 demirbaş numaralar arası eserler ise İstanbul'daki özel bir koleksiyondan gelen yazmalardır. Bu koleksiyonun adı belirtilmemiştir. Kahir ekseriyeti Türkçe ve Farsça olan bu eserler kütüphaneye 1934 yılında dahil olmuştur.¹³

Napoli doğumlu İtalyan şarkiyatçı Enrico Cerulli (1898-1988), Arapça İslâm yazmalarını Vatikan Kütüphanesi'ne en fazla bağışlayanlardan biridir. Cerulli, Vatikan Kütüphanesi'nin Arapça İslâm el yazmalarının kataloglarını da hazırlayan Giorgio Levi della Vida'dan (1886-1967) şarkiyat dersleri almış ve özel olarak Habeşistan ve Somali üzerine çalışmıştır. Dışişleri Bakanlığı'nda görev yapan Cerulli, diplomat olarak görev yaptığı yerlerin kültür tarihleriyle ilgilenmiştir. 1950-1955 yılları arasında İran Büyükelçiliği görevi yapmış olan Cerulli, özellikle İran, Etiyopya ve Somali'de bulunduğu sıralarda birçok el yazması toplamış ve bunları Vatikan Kütüphanesi'ne hediye etmiştir.¹⁴

Vatikan Kütüphanesi'nde yer alan Arapça İslâm el yazmaları arasında en eskisi 577/1182 tarihli ve 1607 demirbaş numaralı *azzal'ınin (505/1111) el-Ma'âdu'l-esn'Êf'Pesm'Êill'Êhi'l-Ûsna* isimli eserdir. Bu yazma eser biraz yıpranmış bir durumdadır.¹⁵ Kütüphanede el yazmalarının tespitinde ve isimlerinin bulunmadığı durumlarda Brockelmann'ın *GAL* isimli eserine müracaat edilmiştir. İsimlerinin tespit edilememesi durumunda eserlerin kimlikleri belirsiz kalmıştır.¹⁶ Ayrıca bu el yazmaları içerisinde tahkik edilmeden basılanlar olmuştur.¹⁷

Vatikan Kütüphanesi'nde 1. Kur'ân, 2. Kur'ân ilimleri, 3. Hadis, 4. Teolojî, 5. Dualar, 6. Din ve Hukuk, 7. Mistisizm, 8. Etik, Siyaset, Eğitim, 9. Felsefe, 10. Matematik, 11. Mekanik, Müzik, Resim, 12. Astronomi ve Astrolojî, 13. Tıp ve Doğa Bilimleri, 14. Gizli Bilimler, 15. Oyunlar, 16. Coğrafya, 17. Tarih, 18. Gramer, 19. Leksikografî, 20. Retorik, Şiir Sanatı, Vezin, Stilistik Modeller, Kaligrafî, 21. Bibliyografya, Ansiklopedi, 22. Şiir, 23. Süslü Nesir, 24. Roman, Hikaye, Masallar olmak üzere belirlenmiş toplam 24 farklı alanda Arapça İslâm eserleri mevcuttur. Dolayısıyla İslâmî yazmalar ifadesinde kullanılan 'İslâmî' kelimesi geniş anlamda kullanılmıştır. Matematik, tıp vb. bütün bilim türlerinde yazılan eserlerin ta-

¹² A.g.e., s.VII.

¹³ Giorgio Levi della Vida, *Elenco dei Manoscritti Arabi Islamici Della Biblioteca Vaticana*, (Citta del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1935), s.IX.

¹⁴ Giorgio Levi della Vida, *Secondo Elenco*, s.VIII; Mahmut Şakiroğlu, "Cerulli, Enrico," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.7, s.426.

¹⁵ Giorgio Levi della Vida, *Secondo Elenco*, s.VIII-IX.

¹⁶ A.g.e., s. X.

¹⁷ A.g.e., s. XI.

mamı ‘İslâmî’ kelimesinin alanına girmektedir. Sadece dinî yazmalar anlamında değildir.¹⁸

Bu çalışmada Vatikan Kütüphanesi’nde bulunan Arapça İslâm el yazmaları içerisinde Tefsîr ilmine dair eserleri tarama/değerlendirme yöntemiyle tespit ve tasnif etmeye çalıştık. Bununla, kütüphane bünyesindeki Tefsîr ilmiyle ilgili yazmaların genel bir değerlendirmesini yapmayı amaçladık. Makalede ele aldığımız el yazmaları alanlarına göre **Kur’ân Sözlükleri**, **Ulûmu’l-Kur’ân** --1. Genel Ulumu’l-Kur’ân Eserleri, 2. Garibu’l-Kur’ân Eserleri, 3. Mübhematu’l-Kur’ân’a Dair Eser, 4. Müşkulu’l-Kur’ân’a Dair Eser, 5. Nesh Konusuna Dair Eser, 6. Âyetlerin Sayısına Dair Eser, 7. Tecvîd İlimine Dair Eseler, 8. Kırâ’ât İlimine Dair Eserler-- **Tefsîrler** ve **Hâşiyeler** olmak üzere dört ayrı kategoride tasnif ederek inceledik.¹⁹ Bu temel başlıklar altında eserler müelliflerin isimleri esas alınarak alfabetik olarak düzenlenmiştir. Aynı eserin bu kütüphanede bulunan farklı nüshaları ise kronolojik olarak sıralanmıştır. Müelliflerin vefat tarihleri taradığımız kataloglarda bulunmamaktadır. Bu tarihleri el yazmalarının daha sağlıklı kronolojik bilgilerini elde edebilmek için –tespit edebildiğimiz kadarıyla- biz ekledik. Bu çalışmada yer alan her bir el yazması kaydı aşağıdaki bilgileri içermektedir:

1. Demirbaş numarası
2. Müellifin ismi
3. Eserin ismi
4. Müstensihin ismi (bilindiği durumlarda)
5. Tarih (hicrî takvime göre)
6. Eserin fiziksel özellikleri (ölçü ve varak sayısı)

Bu araştırmada yer alan el yazmaları için Vatikan Kütüphanesi’nin özel ve genel katalogları ve özellikle Yahudi oryantalist Giorgio Levi della Vida (1886–1967) tarafından hazırlanan kataloglardaki kayıtlar taranmıştır. Çalışmamızda *Vaticani arabi* koleksiyonu esas alınmıştır. Aynı yazma diğer koleksiyonlarda mevcut ise buna ilişkin bilgilere dipnotta işaret edilmiştir. *Vaticani arabi* koleksiyonunda olmayıp diğer koleksiyonlarda olan yazmalar metin içerisinde gösterilmiş; hangi koleksiyonda olduğu yine dipnotta belirtilmiştir.²⁰

Bu genel girişten sonra yazma eserlerin kayıtlarına ve alanlarına göre dağılımına geçebiliriz.

¹⁸ Giorgio Levi della Vida, *Elenco*, s.X.

¹⁹ Giorgio Levi della Vida, hazırladığı kataloglarda bu yazmaları “Kur’ânî İlimler” ana başlığı altında Giriş, Masoratik, Sözlükler, Konkordans, Tecvîd, Kırâ’ât ve Tefsîrler (Sünni ve Şii) şeklinde kategorize etmiştir. Bk. *Elenco*, s.284-285; *Secondo Elenco*, s.162. Biz ise çalışmamızda bundan farklı olarak klasik kitabiyatımıza dayanan ayrıntılı bir tasnif denemesi yapmaya çalıştık.

²⁰ Bu çalışmada yer alan yazma eserler için sırayla *Kesfu’z-Zumûn* (Kâtip Çelebi), *el-İtâ’în* (Suyûdî) ve *T’Êri’û’l-tur’Êd’l-arabî* (Fuat Sezgin) taranmıştır. Bu kaynaklarımızda bulabildiklerimiz dipnotta gösterilmiştir.

YAZMA KUR'ÂN SÖZLÜKLERİ

1. 1450 MuḤammed b. DemḤ b. MuḤāfĒ er-RōmPed-DivirkPel-
j anefḤ, *Me,ĒnḤelĒĒyĒ'l-''ur Ēn*, [19 Şaban 718; 19 x 13,5
cm, 297 varak].
2. 1506 °ĒliŪ NĒyĒm b. MuḤammed b. İsmĒḤ el-MiōrḤ *DelḤu'l-
ŪayrĒn fi'l-keḤfi ,an ĒyĒĒ (Ēy)i'l-''ur Ēn*, [j useyn b. MullĒ
Yōsuf; Cumāde's-sānĒ 1116; 20,5 x 14 cm; 165 varak].

YAZMA ULŪMU'L-KUR'ÂN ESERLERİ

I. Genel UlŪmu'l-Kur'ân Eserleri

3. 1658 CelĒleddḤ es-SuyōḤ (911/1505), *el-ĪtāĒn fḤ ulōmi'l-
''ur Ēn*,²¹ [MuḤammed b. ŞemseddḤ eḤ-ŞĒḤḤ 6 RebĒu's-
sānĒ 973; 23,4 x 16,8 cm; 141 varak].
4. 1121/1 Ebō ZekerıyyĒ YaŪyĒ b. Şeref en-NevevḤ(676/1277), *et-
TıbyĒn fi ĒdĒbi Ūameleti'l-''ur Ēn*,²² [11. yüzyıl; 21 x 15
cm, 155 varak].

II. Garibu'l-Kur'ân'a Dair Eserler

5. 132/3 Ebō Bekr MuḤammed b. ,Omer b. ,Uzeyr es-SicistĒnPel-
,UzeyvḤ(330/941), *TefsḤu ĀrḤbi'l-''ur Ēn*,²³ [Ramazan
833; 26,5 x 19 cm; 61-93. varaklar].
6. 835 Ebō Bekr MuḤammed b. ,Omer b. ,Uzeyr es-SicistĒnPel-
,UzeyvḤ(330/941), *TefsḤu ĀrḤbi'l-''ur Ēn*, [10. yüzyıl; 18
x 13 cm, 89 varak].
7. 393 Ebō ,Ubeyd AŪmed b. MuḤammed el-HerevḤ(401/1011),
el- arḤbeyn,²⁴ [24 Zu'l-kade 977; 26,5 x 17,5 cm; 335
varak].

III. Mübhematu'l-Kur'ân'a Dair Eser

8. 1019 Ebu'l-''Ēsım ,AbdurraŪmĒn b. ,AbdallĒh es-SuheyıḤ
(581/1185), *et-Ta,rḤḤ ve'l-i,lĒn fḤ tefsḤi'l-''ur Ēn*,²⁵
[Cumāde's-sānĒ 691; 23,5 x 17 cm, 169 varak].

²¹ Kâtip Çelebi, *KeḤfu'z-ZunĒn*, c.I, s.59. Vatikan Kütüphanesi, 1724/7 demirbaş numarasına kayıtlı yazmada bu eserden parçalar bulunmaktadır.

²² Kâtip Çelebi, *KeḤfu'z-ZunĒn*, c.I, s.84, s.311.

²³ SuyōḤ, *el-ĪtāĒn*, s.285; *TĒriŪi'l-turĒĒ'l-arabḤ* c.I/I, s.101. Eser, Vatikan Kütüphanesi *Borgiani arabi* koleksiyonunda kayıtlıdır.

²⁴ Kâtip Çelebi, *KeḤfu'z-ZunĒn*, c.III, s.967.

IV. Müşkilü'l-Kur'ân'a Dair Eser

9. 132/2 Ebø Muḷammed ,AbdullĒh b. Muslim İbn  uteybe (276/889), *Müşkilü'l- ur Ēn*,²⁶ [Ramazan 839; 26,5 x 19 cm; 16-60. varaklar].

V. Nesh Konusuna Dair Eser

10. 132/4 Ebø'l-  Ēsim HibetullĒh İbn SelĒme b. Na r el-Ba lad  (410/1019), *KitĒbu'n-nĒsi  ve'l-mens   fi'l- ur Ēn*,²⁷ [Ramazan 834; 26,5 x 19 cm; 94-113. varaklar].

VI. Āyetlerin Sayısına Dair Eser

11. 1475/2 BurĒnedd  İbrĒh n el-Ca,ber  er-Rebe,  (732/1332), *j ad atu'z-zehar f adedi Ēyi es-suver*,²⁸ [9. y zyıl; 17,5 x 13 cm, 20-23. varaklar].

VII. Tecv d İlmine Dair Eserler

12. 1712/5 ,Abdul n b. İsmĒ,  en-NĒblus (1143/1731), *KifĒyetu'l-mustef l f ma,rifeti't-tecv l*, [Y nis b. DĒv d el- rĒ Per-RifĒ, e -  fi,  13-14. y zyıl; 22 x 15,5 cm; 67-77. varaklar].
13. 1475/6 BurĒnedd  İbrĒh n el-Ca,ber er-Rebe, (732/1332), *el-VĒ   f tecv lil-f i *,²⁹ [9. y zyıl; 17,5 x 13 cm, 49-51. varaklar].
14. 830/4 El-Ca,ber  (732/1332), *Tecv  u'l-f i *, [12-13. y zyıl; 20 x 14 cm, 220. varak].
15. 1502 Cem ledd  Ebø Zekeriy  Ya y  b. Y suf e  r ar el-  anbel  (716/1316), *e -  ri  f  tecv lil-f i *, [Muḷammed b. İbrĒh n; 1 Zi'l-hicce 1122; 21 x 15 cm, 361 varak].

²⁵ Kataloglarda eser, tefsirler kısmında g sterilmiştir. Ancak eser, M bhemetu'l-Kur' n konusunda yazılmış m stakil eserlerin ilkidir. Bk. Suy   *el- t n*, s.765; Mustafa Sabri K  kaşcı, "S heyli, Abdurrahman b. Abdullah," *T rkiye Diyanet Vakfı İşl m Ansiklopedisi*, c.38, s.32.

²⁶ Suy   *el- t n*, s.204; Eser, *Borgiani arabi* koleksiyonunda kayıtlıdır.

²⁷ *T ri i'tur  'l-arab * c.I/1, s.101. Yazma, *Borgiani arabi* koleksiyonunda kayıtlıdır. Kataloglarda eser, tefsirler kısmında g sterilmiştir.

²⁸ K tip  elebi, *Keşfu'z-Zun n*, c.II, s.540.

²⁹ K tip  elebi, *Keşfu'z-Zun n*, c.I, s.321 (Tevv d başlığı altında m ellifin ismi yok); c.III, s.1059 (Kır  t başlığı altında m ellifin ismi yok); c.IV, s.1600 (Vav babı başlığı altında m ellifin ismi bulunmamaktadır).

16. 1456/4 Ebø ,Amr ,OömËn ed-DËnÐ (444/1053), *el-Muàni, fÐ beyËni resmi Ûaöð'l-meçËÛf*,³⁰ [Şevvâl 843; 20 x 13 cm; 37-79 varak].
17. 169 Ebø ,Amr ,OömËn b. Sa,ð ed-DËnÐel-'' urûbÐel-MuârÐ (444/1053), *el-Vaàfu't-tamm ve'l vaàfu'l-àËfÐ ve'l-Ûasen fÐkitËbi'llËh*,³¹ [8-9. yüzyıl; 19,5 x 14,5 cm; 163 varak].
18. 1468/3 Ebu'l-Ûayr MuÛammed b. MuÛammed İbnu'l-CezerÐ (833/1429), *Urcæze fi'l-idËm*, [Zu'l-kade 918, 17 x 12 cm; 36. varak].
19. 1724/3 Ebu'l-Ûayr MuÛammed b. MuÛammed İbnu'l-CezerÐ (833/1429), *el-Muàaddime fi't-tecvlð*, [27 Şaban 1163; 21,5 x 13 cm; 33-45. varaklar].
20. 1178/15 Ebu'l-Ûayr MuÛammed b. MuÛammed İbnu'l-CezerÐ (833/1429), *el-Muàaddime el-Cezeriyye*, [13. yüzyıl; 16,5 x 11 cm; 122-125. varaklar].
21. 1144/5 El-'' Èsim İbn Firruh eş-ŞËøbÐ (590/1194), *Aàðetu etrËbi'l-àaçËidi fÐesne'l-maàËad*,³² [11. yüzyıl; 21,5 x 15; 202-213. varaklar].
22. 582/1 El-j asan b. ŞöçË, b. MuÛammed b. El-j asan et-TønÐ(?), *el-Muflð fÐilmi't-tecvlð*, [10. yüzyıl; 15 x 10,5 cm, 202 varak].
23. 1144/1 MuÛammed el-j alebi el-'' ÈdirÐ İbn j anbelÐ, *el-FevËidu's-seriyye fÐşerÛ'l-Cezeriyye*,³³ [21 Zu'l-hicce 1011; 21,5 x 15; 3-52. varaklar].
24. 1168/4 MösË b. ,UbeydullËh İbn j ÈàËn, '' *aàde fi't-tecvlð*, [12. yüzyıl; 19,5 x 14 cm; 101. varak].
25. 830/3 Zekiyeddñ Manöör b. ,İsa es-SemennödÐ³⁴ *TuÛfatu'ð Ëlibñ fÐtecvlði kitËbi rabbi'l-Ëlamñ*, [12-13. yüzyıl; 20 x 14 cm, 194-220. varaklar].
26. 1178/1 Zeyneddñ Ebø YaÛya ZekeriyË MuÛammed el-EnçËrÐ (926/1520), *ed-DaàËiàu'l-muÛakkime fÐ şerÛ'l-*

³⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.III, s.1059.

³¹ Eser, *Borgiani arabi* koleksiyonunda kayıtlıdır.

³² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.III, s.926.

³³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.III, s.1038. Müellifinin ismi zikredilmemiştir.

³⁴ Bağdatlı İsmail Paşa'nın (ö. 1920) İslâm dünyasında yetişmiş müellifler ve eserleri hakkında ansiklopedik bilgi veren *Hediyetu'l-Ërifñ* isimli kitabında es-SemennödÐnin vefat tarihi nüshalardaki eksikliklerden/yıpranmalardan dolayı belirtilmemiştir. Ancak *TuÛfatu'ð Ëlibñ* eserini 1084 yılında tamamladığı kaydedilmiştir (Bk. *Hediyetu'l-Ërifñ*, (İstanbul: Vekaletu'l-Maarif, 1955), c.II, s.476 (ofset baskı: Daru lhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut-Lübnan, c.VI, s.476). Dolayısıyla es-SemennödÐnin vefat tarihi için 1084/1673'ten sonra yazılabilir.

muàaddime, [19 Şaban 1281; 16,5 x 11 cm; 4-35. varaklar].

VIII. Kırâ'ât İlimine Dair Eserler

27. 1475/1 AÜmed b. MuÜammed b. Sa,ħ el-YemenP, *Tetimmetu'l-me,ĒnÞve tekmilatu'l-meĒnÞfi'l-àrĒĒi'óĀlĒQ* [9. yüzyıl; 17,5 x 13 cm, 1-15. varaklar].
28. 1511 Ebø ,Amr ,OĀmĒn b. Sa,ħ ed-DĒnÞ(444/1053), *et-Teysħ fi'l-àrĒĒi's-seb*,³⁵ [14 Safer 741; 21,5 x 13,5 cm; 63 varak].
29. 582/3 Ebu'l-Faħ ,AbdurraÜmĒn b. AÜmed b. ĩ asan er-RĒzÞel-MuàrÞ ĩ *urøfu'l-YaÜübÞ* [5 Zu'l-ka'de 987; 15 x 10,5 cm, 116-119. varaklar].
30. 1376 Ebu'l-ĩ asan ,AlÞ el-BerrÞ (İbn BerrÞ) (709/1309), *ed-Dureru'l-levĒni, fÞaði maàra i'l-imĒm NĒÞ*, [10. yüzyıl; 19 x 13 cm; 23 varak].
31. 1468/1 Ebu'l-Üayr MuÜammed b. MuÜammed b. MuÜammed İbnu'l-CezerÞ (833/1429), *NihĒyetu'l-berare fi'óĀlĒĀ ez-zĒide ,an el-aşere*, [Zu'l-kade 918; 17 x 12 cm, 1-29 varak].
32. 1468/2 Ebu'l-Üayr MuÜammed b. MuÜammed İbnu'l-CezerÞ (833/1429), *et-TiýĒĒr fÞàrĒĒi EbĒn b. Yezħ el-AĒĒr*, [Zu'l-kade 918; 17 x 12 cm, 30-36. varaklar].
33. 1474 Ebu'l-Üayr MuÜammed b. MuÜammed İbnu'l-CezerÞ (833/1429), *¼ayyibetu'n-neşr fi'l-àrĒĒi'l-aşr*,³⁶ [4 RebĒu'l-evvel 883; 16 x 13 cm, 37 varak].
34. 1144/6 Ebu'l-Üayr MuÜammed b. MuÜammed İbnu'l-CezerÞ (833/1429), *et-Taàrħ*,³⁷ [11. yüzyıl; 21,5 x 15 cm; 214-218. varaklar].
35. 582/2 Ebu'l-Ēsım Manøø b. MuÜammed es-SindÞ el-Muàri (395/1005), *el-İrşĒd*, [10. yüzyıl; 15 x 10,5 cm, 21-115. varaklar].
36. 1713/1 El-Ēsım ibn Firruh eş-ŞĒĀbÞ(590/1194), *ĩ irzu'l-emĒnÞ ve vechu't-tehĒnÞ*³⁸ [11-12. yüzyıl; 19 x 14,5 cm; 1-19. varaklar].

³⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.II, s.449.

³⁶ Suyøø, *el-İtâĒn*, s.237.

³⁷ Suyøø, *el-İtâĒn*, s.237.

³⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.II, s.540.

37. 1566 El-`Êsim ibn Firruh eş-ŞÊbb(590/1194), *j irzu'l-emÊn* ve *vechu't-tehÊn*, [11 Rebiu'l-evvel 1191; 22,5 x 16,5 cm; 90 varak].
38. 77 SirÊcedd ,Omer b. Bedredd `Êsim b. Mu`ammed el-EnÊrPeş-ŞÊfi,Den-NeşÊr (938/1531), *el-Mukarrar fînÊ tevÊere mine'l-ârÊÊi's-seb,i ve te`arrer*,³⁹ [4 Zu'l-hicce 953; 21 x 16 cm; 96 varak].

YAZMA TEFSİRLER

39. 898 ,AbdullÊh b. ,Omar b. Mu`ammed el-BeyNÊv (685/1286), *EnvÊru't-tenz ve-esrÊru't-te v*,⁴⁰ [10-11. yüzyıl; 23 x 14 cm, 544 varak].
40. 1507 ,AbdullÊh b. ,Omar b. Mu`ammed el-BeyNÊv (685/1286), *EnvÊru't-tenz ve-esrÊru't-te v*, [A`med b. Mu`afÊ; Cumade's-sani 1044; 30 x 20 cm, 597 varak].
41. 1778/2 ,AbdullÊh b. ,Omar b. Mu`ammed el-BeyNÊv (685/1286), *Soretu'n-nor*, (*EnvÊru't-tenz ve-esrÊru't-te v* den alınmış), [İbrÊh b. ,AÊallÊh İbrÊh el- j asanPet-Tefriş, 11. yüzyıl; 26,7 x 15,5 cm, 260-270. varaklar].
42. 1503 ,AbdullÊh b. ,Omar b. Mu`ammed el-BeyNÊv (685/1286), *EnvÊru't-tenz ve-esrÊru't-te v*, [El- j acc Mu`afÊ b. j asan ŞÊ el-KurdPel-,İmÊd, 23 Safer 1110; 27,5 x 19 cm, 439 varak].
43. 1631 A`med b. Mu`ammed b. Mu`addes el-Erdeb (993/1585); *Zubdetu'l-beyÊn fP tefsîi ÊyÊi'l-`ur Ên*,⁴¹ (ÊyÊtu'l-a`kÊm), [11. yüzyıl; 24 x 13 cm; IV-318. varaklar].
44. 1509 ,AlÊadd Ebø Mu`ammed ,AlPb. Mu`ammed b. İbrÊh el-Ê Ezin eş-ŞÊPel-BaQîEdPeøøf(741/1341), *LubÊbu't-te v fPme,ÊnPt-tenz*,⁴² [,AlPb. Ebø'l-`Êsim eş-Şer el-Ê alføn, 26 Zu'l-kade 1265; 23 x 17,5 cm; 428 varak].

³⁹ Eser, *Barberiniani orientali* koleksiyonunda kayıtlıdır.

⁴⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.I, s.194. Eserin *Rossiani* koleksiyonu 1013 demirbaş numarasında kayıtlı bir parçası bulunmaktadır (10-11. varaklar).

⁴¹ *Keşfu'z-Zunûn*'da *Tefsîru'l-Erdebîliyy* ismiyle el-Erdeb'ye nisbet edilen bir eser yer almaktadır. Bk. Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.I, s.388. Süleymaniye Kütüphanesi'nde aynı müellife ait eser *Zubdetu'l-beyÊn fP berÊhini a`kÊmi'l-`ur Ên* ismiyle kayıtlıdır. Süleymaniye Kütüphanesi (Hacı Mahmud Efendi), Demirbaş no: 000871.

⁴² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.III, s.1228.

45. 966 CËrullËh Ebu'l-`Êsım MaÛmød b. ‚Omer ez-ZemaÛşerP (538/1144), *el-KeşşÊf'an ÜâÊiâi't-tenzP*,⁴³ [7. yüzyıl; 31 x 23 cm, 236 varak].
46. 836 Ebø ‚AbdullËh el-j useyn b. AÛmed ibn Êalaveyh (370/980), *IrËbu ælËðne søre mine'l-`ur Ên*, [27 Cumade's-sani 900; 18 x 13,5 cm, 88 varak].
47. 1193/1 Ebø ‚AbdullËh el-j useyn b. AÛmed ibn ÊËleveyh (370/980), *IrËbu'l-`ur Ên*, (1-36. ve 53-114. sûreler), [7. yüzyıl; 15,5 x 12 cm; 148 varak].
48. 1722/4 Ebu'l-j asan ‚AlP b. İbrËhîm b. HËşîm el-`ummP (329/940), *Tefsîru'l-`ur Ên*,⁴⁴ [j aydar b. ‚AlPb. j asan b. MuÛammed; 27 Rebîu's-sânî 1135; 21,5 x 15,5 cm; 97-482. varaklar].
49. 1261 Ebø j ayyËn MuÛammed b. Yøsof el- ‚arnËðel-CeyyËnP (745/1344), *el-BaÛru'l-muÛtøfPtefsîri'l-`ur Ên*,⁴⁵ [2 Ramazan 811; 18 x 14 cm, 298 varak].
50. 1394 Ebø İsuËâ AÛmed b. MuÛammed eÓ»a,lebP(427/1035), *el-Keşf ve'l-beyËn fPtefsîri'l-`ur Ên*,⁴⁶ [7-8. yüzyıl; 25,5 x 17 cm, 161 varak].
51. 959 Ebø MuÛammed el-j useyn b. Mes,ød el-BeÛavPel-FerrË (538/1144), *Me,Ëimu't-tenzP ve esrËru't-te vP*,⁴⁷ [23 Cumâde'l-evvel 1188; 32 x 21 cm, 366 varak].
52. 1464 El-j asan el-Fir,amP eş-ŞËfi,ð *el-urretu'l-vËÛâ fPtefsîri'l-FËiÛâ*, [Ramazan 870; 17,5 x 13,5 cm, 58 varak].
53. 1637 El-MaÛallP (864/1459) ve es-SuyøðP (911/1505), *Tefsîru'l-CelËeyn*, [11. yüzyıl; 20 x 14,8 cm; 398 varak].
54. 1505/1 El-MaÛallP (864/1459) ve es-SuyøðP (911/1505), *Tefsîru'l-CelËeyn*, [‚OómËn b. ‚AbdurraÛmËn b. el-j acc Ni,metullah b. ‚Asker; Cumâde's-sânî 1153; 21,5 x 14 cm; 381 varak].

⁴³ Vatikan Kütüphanesi 1361/1 demirbaş numarasına kayıtlı 296 varaklı yazma eserin 1-14. varaklarında *el-KeşşÊf* tefsirinden parçalar vardır.

⁴⁴ *TËriÛu'l-turËâ'l-arabçc.1/1*, s.106.

⁴⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.I, s.223.

⁴⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.I, s.390; c.III, s.1184. Vatikan Kütüphanesi'nde 1130/14 demirbaş numarasına kayıtlı 11. yüzyıla ait 365 varaklık yazma eserin 194-195. varakları *el-Keşf ve'l-beyËn fPtefsîri'l-`ur Ên* tefsirinden bir parçadır.

⁴⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.IV, s.1378. *Rossiani* koleksiyonu 1013 demirbaş numarasına kayıtlı 228 varaklık eserin 73-76. varakları bu esere aittir.

55. 1504/1 El-Ma'ullî (864/1459) ve es-Suyûdî (911/1505), *Tefsîru'l-Celîeyn*, [Abdullah b. el-î acc Mu'âfî; 4 Ramazan 1175; 21,5 x 14,5 cm; 343 varak].
56. 1352 El-Ma'ullî (864/1459) ve es-Suyûdî (911/1505), *Tefsîru'l-Celîeyn*,⁴⁸ [13-14. yüzyıl; 21 x 17 cm, 126 varak].
57. 1023 İbn Kerîme el-Beyha'î (494/1101), *et-Tehyîb fî Tefsîri'l-ur Ên*⁴⁹ (40-60. sûreler arası), [Receb 565; 25,5 x 16,5 cm, 233 varak].
58. 1064 İbn Kerîme el-Beyha'î (494/1101), *et-Tehyîb fî Tefsîri'l-ur Ên* (2. sûreye kadar), [6-7. yüzyıl; 23 x 15,5 cm; 190 varak].
59. 1025 İbn Kerîme el-Beyha'î (494/1101), *et-Tehyîb fî Tefsîri'l-ur Ên* (7-9. sûreler arası), [28 Cumade's-sani 611; 24,5 x 17 cm, 256 varak].
60. 1026 İbn Kerîme el-Beyha'î (494/1101), *et-Tehyîb fî Tefsîri'l-ur Ên* (7-10. sûreler arası), [Zu'l-kade 625; 24,5 x 16,5 cm, 284 varak].
61. 1045 İbn Kerîme el-Beyha'î (494/1101), *et-Tehyîb fî Tefsîri'l-ur Ên* (10-17. sûreler arası), [7. yüzyıl; 24 x 17 cm, 298 varak].
62. 1013 İbn Kerîme el-Beyha'î (494/1101), *et-Tehyîb fî Tefsîri'l-ur Ên*, [Rebiu's-sani 700; 26 x 19; 217 varak].
63. 1034 " u'beddî Ebu'l-fetû Mu'ammed b. Mes'ød b. Ma'umød e'° fî el-Êl eş-Şuââ' (712/1312'den sonra), *et-Taârîb fî Tefsîri'l-ur Ên*, [14 Ramazan 1009; 25 x 18 cm, 221 varak].
64. 1392/1 Mu'ibeddî Ebu'l-beâ' ,Abdullah b. el-î useyn el-Ukberî (616/1219), *et-TibyÊn fî Tefsîri'l-ur Ên*,⁵⁰ [8. yüzyıl; 26,5 x 18,5; 1-217. varaklar].
65. 1384/5 ŞihÊbeddî Ebø ,Avf (665/1267), *Mu'âtârû'l-Besmele*, [16 Ramazan 788; 27 x 18,5 cm, 93-112. varaklar].

⁴⁸ Vatikan Kütüphanesi, 1361/1 demirbaş numarasına kayıtlı 296 varaklı yazma eserin 1-14. varaklarında *Celîeyn* tefsîrinden parçalar vardır.

⁴⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.II, s.447.

⁵⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.I, s.312.

YAZMA HÂŞİYELER

66. 1303 Mu'Ûyeddiñ Mu'Ûammed b. Mu'Ûafî el-`ucevŞey'Ûzade (951/1544), *j Êşiyey ,alÊ Tefsîri'l-Beyñavî*⁵¹ [1124; 21 x 15 cm, 231 varak].
67. 1377 Şey'Ûzede (951/1544), *j Êşiyey ,alÊ Tefsîri'l-Beyñavî* [11. yüzyıl; 23 x 16,5 cm, 153 varak].
68. 1630 Şih'Ûbeddiñ A'Ûmed b. Mu'Ûammed el-Ê af'Ûcîb (1069/1659), *ÎnÊyetu'l-âÊñî ve kifÊyetu'r-rÊñî* (Beyñevînin tefsîrinin haşiyesi), [11. yüzyıl; 20,5 x 15 cm; 620 varak].
69. 1508 Şih'Ûbeddiñ A'Ûmed b. Mu'Ûammed el-Ê af'Ûcîb (1069/1659), *ÎnÊyetu'l-âÊñî ve kifÊyetu'r-rÊñî* (Beyñevînin tefsîrinin haşiyesi), [11-12. yüzyıl; 21 x 15 cm; 602 varak].
70. 996 Cem'Ûleddiñ ,Aîb b. Mu'Ûammed b. Abî'l-`Êsim b. Mu'Ûammed el-H'Ûedî *Tecrîâu'l-KeşşÊf ma,a ziyÊdÊti nukati li'Êf*, [Cumâde's-sânî 864; 28,5 x 21 cm, 184 varak].

Sonuç ve Değerlendirme

Vatikan Kütüphanesi bünyesindeki el yazmaları bölümü önemli yazma eserleri muhafaza etmesi bakımından dünyanın sayılı zengin yazma eser merkezlerinden biridir. Yazma eserlerin çoğu Latin, Yunan ve Şark dünyasına ait olan Vatikan Kütüphanesi'nde yaklaşık olarak 80.000 el yazması içerisinde 1798 adet Arapça İslâm eseri bulunmaktadır. Buna göre yukarıda ayrıntılı künyelerini verdiğimiz ve tasnif etmeye çalıştığımız Tefsîr alanına ilişkin yazma eserler hakkında genel değerlendirmelerimiz aşağıdaki şekildedir:

1. Bu yazma eserler arasında tespit edebildiğimiz kadarıyla Tefsîr ilmine ilişkin çeşitli alanlarda 70 adet el yazması yer almaktadır.⁵² Yazmaların alanlarına göre dağılımı şu şekildedir:

Kur'ân Sözlükleri	2 adet
Genel Ulûmu'l-Kur'ân	2 adet
Garibu'l-Kur'ân	3 adet
Mübhematu'l-Kur'ân	1 adet
Müşkilu'l-Kur'ân	1 adet
Nesh	1 adet

⁵¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, c.I, s.195.

⁵² Vatikan Kütüphanesi'nde çok sayıda Kur'ân-ı Kerim el yazması bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili müstakil bir makale hazırladığımızı burada belirtmek isteriz.

Âyetlerin Sayısı	1 adet
Tecvîd	15 adet
Kırâ'ât	12 adet
Tefsîr	27 adet
Hâşiye	5 adet

Tefsîr ilmine ilişkin el yazmaları bünyesinde ulûmu'l-Kur'ân eserleri geniş yer tutmaktadır. Ulûmu'l-Kur'ân alanında ise en fazla tecvîd konusunda yazma eser bulunmaktadır.

2. Tefsîr alanına ilişkin yazma eserlerin yer aldıkları koleksiyonlara göre dağılımına baktığımız zaman *Barberiniani orientali* 1 (77); *Borgiani arabi* 4 (132/2; 132/3; 132/4; 169) ve *Vaticani arabi* koleksiyonunun 65 adet yazma esere sahip olduğunu görmekteyiz. *Rossiani* koleksiyonu 1013 demirbaş numarasında kayıtlı el yazma eserde *EnvÊru't-tenz# ve-esrÊru't-te v#* ve *Me,Êimu't-tenz# ve esrÊru't-te v#* isimli tefsîrlerden parçalar bulunmaktadır.

3. Tefsîr alanına ilişkin yazma eserler içerisinde 2 adet Kur'ân sözlüğü bulunmaktadır. Bu yazmalar, 718 yılında yazılmış olan el-j anefÐnin *Me,ÊnP elfÊyi'l-'' ur Ên* ve 1116 yılında istinsah edilmiş, el-MiçrÐnin *Del#u'l-ÛayrÊn fi'l-keşfi ,an ÊyÊt (Êy)i'l-'' ur Ên* eserleridir.

4. Yazma ulûmu'l-Kur'ân eserleri toplam 36 adettir. Genel ulûmu'l-Kur'ân'a dair, 1658 demirbaş numaralı ve 973 yılında yazılmış olan SuyoÐnin (911/1505) *el-ÎtâÊn* isimli eseri müellife yakın zamanda istinsah edilmiş olması bakımından kıymetlidir.

5. Garibu'l-Kur'ân'a dair yazma eserler arasında 833 yılında istinsah edilmiş ve *Borgiani arabi* koleksiyonu 132/3 demirbaş numarasında kayıtlı es-SicistÊnÐnin (330/941) *Tefs#u Çâr#i'l-'' ur Ên* isimli eseri en eski yazmadır.

6. Mübhematu'l-Kur'ân'a dair yazılmış ilk müstakil kitap kabul edilen es-SuheylÐnin (581/1185) *et-Ta,r# ve'l-i,lÊm f#Tefs#i'l-'' ur Ên* isimli eserinin 691 yılında istinsah edilmiş bir nüshası bulunmaktadır. Eser, kütüphanede bu konudaki tek yazmadır.

7. Yazmalar içinde müşkilü'l-Kur'ân alanında mevcut bir adet yazma, 839 yılı tarihli İbn '' uteybe'ye ait (276/889) *Müşkilü'l-'' ur Ên* isimli eserdir.

8. NesÛ alanında 834 yılında yazılmış el-BaÇladÐnin (410/1019) *KitÊbu'n-nÊsiÛve'l-mensoÛfi'l-'' ur Ên* isimli eseri kütüphanede bu konudaki tek yazmadır.

9. Âyetlerin sayısına dair el-Ca,berÐnin (732/1332) 9. yüzyıla ait eseri *j ad#atu'z-zehar f#Padedi Êyi es-suver* kütüphanede bu konudaki tek el yazmadır.

10. Tecvîd alanına dair eserler arasında 8-9. yüzyıla ait ed-DÛnînin (444/1053) *el-Vaâfu't-tamm ve'l vaâfu'l-âff* ve'l-Ûsen *fPkitÛbi'llÛn*, 9. yüzyıla ait el-Ca,berînin (732/1332) *el-VÛnÛ fPtecvîdi'l-fÛiÛ* ve 843 yılında yazılmış olan ed-DÛnînin (444/1053) *el-Muâni, fPbeyÛni resmi Ûâ'le-meÛÛf* isimli eserleri en eski yazmalardır.

11. 12-13. yüzyıla ait ve 830/4 demirbaş numarasında kayıtlı yazmada BurhÛneddîn İbrÛhîm el-Ca,berîr-Rebe,înin ismi El-Ca,berîolarak, eserinin ismi ise *Tecvîdu'l-fÛiÛ* şeklinde kısaltılarak yazılmıştır.

12. Kırâ'ât alanına dair yazmalar içerisinde 741 yılına ait ve 1511 demirbaş numaralı ed-DÛnînin (444/1053) *et-Teyst fi'l-âurÛÛi's-seb*, isimli yazma eseri Kütüphane'de bu alandaki en eski tarihli yazmadır.

13. Kırâ'ât alanında en fazla İbnu'l-Cezerîye (833/1429) ait eserlerin el yazma nüshaları (4 adet) bulunmaktadır. İbnu'l-Cezerînin 883 yılında istinsah edilmiş ve 1474 demirbaş numarasında kayıtlı olan *Yayyibetu'n-neşr fi'l-âurÛÛi'l-aşr* isimli eseri müellife yakın bir zamanda yazılmış olduğundan dolayı önem arz etmektedir.

14. Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan yazma Tefsîrler içerisinde ise en fazla BeyÛvînin (685/1286), *EnvÛru't-tenzî ve-esrÛru't-te vî* (4 adet) ve El-MaÛallî (864/1459) ve es-Suyûînin (911/1505) *Tefsîru'l-CelÛeyn* (4 adet) isimli tefsîrlerinin nüshaları bulunmaktadır. El-Beyhaîînin (494/1101), *et-Tehyîb fi tefsîri'l-urÛn* adıyla beş farklı yazma nüshası bulunan eseri farklı sûrelerin tefsîrlerinden oluşmaktadır.

15. BeyÛvînin 898, 1503 ve 1507 demirbaş numarasında kayıtlı yazma nüshalarında müellifin adı ve eserinin ismi aynıdır. Ancak 1778 demirbaş numaralı nüshası, yukarıda zikredilen tefsîrinden alındığı belirtilerek *Söretu'n-nö* adıyla kaydedilmiştir.

16. Yazma tefsîrler içerisinde en eskisi 1023 demirbaş numarasına kayıtlı ve 565 yılında yazılmış İbn KerÛme el-Beyhaîînin (494/1101), *et-Tehyîb fi tefsîri'l-urÛn* (40-60. sûreler arası) tefsîridir.

17. Tespit edebildiğimiz kadarıyla yazma tefsîrler içerisinde "ummînin (329/940) *Tefsîru'l-urÛn* ve Erdebîînin (993/1585) *Zubdetu'l-beyÛn fP tefsîriÛÛi'l-urÛn* olmak üzere iki adet Şî'i tefsîr bulunmaktadır.

18. 1384/5 demirbaş numaralı Ebø ŞÛme el-Maâdisînin (665-1267) *KitÛbu'l-besmele* isimli eseri⁵³ Vatikan Kütüphanesi'nde müellifin ismi kısaltılarak ŞihÛbeddîn Ebø ,Avf olarak ve eserin ismi *MuÛaâru'l-Besmele* şeklinde kaydedilmiştir.

⁵³ Bk. Tayyar Altukulaç, "Ebü Şâme el-Makdisî," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.10, s.234.

19. Erdebil'e (993-1585) ait olduğu gösterilen *Zubdetu'l-beyân fî tefsîri Êy'Êti'l-ur Ên* isimli eser kaynaklarımızda *Zubdetu'l-beyân fî şerûti Êy'Êti a'ûk'Emi'l-ur Ên* şeklinde kaydedilmiştir.⁵⁴ Kütüphane'deki kayıtta yazmanın ahkam âyetlerinin tefsiri olduğu eserin isminde geçmemekte, parantez içinde "Êy'Êtu'l-a'ûk'Em" olduğu bilgisi verilmektedir. Ayrıca kütüphanedeki nüshada *tefsîr*, kaynaklarımızda ise *şerûk* kavramı yer almaktadır.

20. Kütüphane'de 4 tane Beyn'evânin (685-1286) ve bir tane Zemaşerânin (538/1144) yazma tefsîr hâşiyeleri mevcuttur. Beyn'evân hâşiyelerinden ikisi Şeyûz'ede'ye (951/1544); diğer ikisi de el-Ê aff'ec'bye (1069/1659) aittir.

21. 1475/2 demirbaş numarasına kayıtlı eserin ismi kaynaklarımızda *j ad'âtu'z-zeher fî'addi Êyi's-suver* şeklinde yer almaktadır.⁵⁵ Ancak Vatikan Kütüphanesi'nde eserin isminde yer alan *addi* kelimesi *adedi* şeklinde kaydedilmiştir.

22. 1392/1 demirbaş numarasında kayıtlı eserin müellifi olan el-Ukberî kütüphane kataloglarında el-Ukberî'nin 1712/5 demirbaş numaralı yazmanın müellifi en-N'ebûlusî en-N'ebûlusî 132/3 ve 835 demirbaş numaralarında kayıtlı eserin müellifi Uzeyr (es-Sicistânî), Uzeyr şeklinde kaydedilmiştir. Bu tercihler bizce bir okuma yanlıştır.

23. 1682 demirbaş numaralı, 12. yüzyılda ve tecvîd alanında yazılmış 85 varaklık *Ris'le*; 1675 demirbaş numaralı, 12. yüzyılda yazılmış, 58 varaklık, *Ris'le fî'âr'Ê Ê j af'q* 1159/10 demirbaş numaralı, 12. yüzyılda ve tecvîd alanında yazılmış, 10 varaklık *Mu'â'âr Şd'Ebû'l-ur Ên*; 237/1 demirbaş numaralı 11. yüzyıla ait, 8 varaklık, *Ta'ûbu'l-ur Ên* isimli yazmaların müellifleri bilinmemektedir.

24. Kronolojik açıdan yazma eserlerin alanlarına göre dağılımı şu şekildedir:

6. yüzyıl	Tefsîr (1)
6-7. yüzyıl	Tefsîr (1)
7. yüzyıl	Mübhemetu'l-Kur'ân (1); Tefsîr (6)
7-8. yüzyıl	Tefsîr (1)
8. yüzyıl	Kur'ân Sözlüğü (1); Kırâ'ât (1); Tefsîr (3)
8-9. yüzyıl	Tecvîd (1)
9. yüzyıl	Garibu'l-Kur'ân (1); Müşkilu'l-Kur'ân (1); Nesh (1); Ayetlerin Sayısı (1); Tecvîd (2); Kırâ'ât (2); Tefsîr (2); Hâşiye (1)
10. yüzyıl	Genel Ulûmu'l-Kur'ân (1); Garibu'l-Kur'ân (2); Tecvîd (2);

⁵⁴ Bk. Tahsin Yazıcı, "Erdebilî, Ahmed b. Muhammed," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.11, s.278.

⁵⁵ Bk. M. Kemal Atik, "Ca'beri," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.6, s.528.

	Kırâ'ât (5); Tefsîr (1)
10-11. yüzyıl	Tefsîr (1)
11. yüzyıl	Genel Ulûmu'l-Kur'ân (1); Tecvîd (2); Kırâ'ât (1); Tefsîr (5); Hâşiye (2)
11-12. yüzyıl	Kırâ'ât (1); Hâşiye (1)
12. yüzyıl	Kur'ân Sözlüğü (1); Tecvîd (3); Kırâ'ât (2); Tefsîr (4); Hâşiye (1)
12-13. yüzyıl	Tecvîd (2)
13. yüzyıl	Tecvîd (2); Tefsîr (1)
13-14. yüzyıl	Tecvîd (1); Tefsîr (1)

Vatikan Kütüphanesi'nde yer alan Tefsîr alanına ilişkin 70 yazma eser içerisinde en fazla eserin istinsah edildiği zaman 9. (11 adet), 10. (11 adet), 11. (11 adet) ve 12. (11 adet) yüzyıllar olmuştur. Bunlardan en eski olanı 6. yüzyıla ait İbn KerÊme el-BeyhaâĐnin (494/1101), *et-Tehÿib fi tefsîri'l-ur Ên* (40-60. sûreler arası) tefsîridir. Günümüze en yakın olan yazmalar ise 13-14. yüzyıllarda yazılmış ‚AbdulĀnĐb. İsmÊ,Đ en-NÊbulusĐnin *Kifÿyetu'l-musteflâ fĐma.rifeti't-tecvîğ* eseri ve El-MaŪallĐ (864/1459) ve es-SuyœĐnin (911/1505), *Tefsîru'l-CelÊeyn* isimli tefsîrlerinin yazma birer nüshalarıdır.

25. Kütüphane kataloglarında Kur'ân ilimlerine dair eserler içerisinde yer verilen 1456/1 demirbaş numarasında kayıtlı Ebu'l-AlÊ el-j asan AŪmed b. el-j asan ibnu'l-AœĐr el-HemedÊnĐnin (569/1173), *Mubhicu'l esrÊr fĐma.rifati iŪtilÊf'il-adab fi'l-aŪmÊs ve'l-aşÊr .alÊ nihÿeti'l-icÊ ve'l-iŪtiœĐr* [Şevval 843; 20 x 13 cm, 1-34. varaklar] isimli eserinin muhtevası hakkında kesin bir bilgiye ulaşamadığımızdan bu çalışmamızda tasnif etmedik.⁵⁶

Bu yazmalar haricinde Vatikan Kütüphanesi'nde diğer İslâm bilimlerine ilişkin ve ilk dönemlere ait çok kıymetli yazma eserler bulunmaktadır. Biz bu çalışmamızda sadece Tefsîr alanına dair eserleri tespit etmeye çalıştık. Böylece bir tasnif denemesi yaparak bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlamayı hedefledik. Vatikan Kütüphanesi'nde bulunan ve künyelerini verdiğimiz bu yazma eserlerin diğer nüshaları ile karşılaştırılarak yapılacak çalışmaların Tefsîr araştırmalarına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Albareda, Dom Anselm M., "The Preservation and Reproduction of the Manuscripts of the Vatican Library through the Centuries," *Proceedings of the American Philosophical Society*, 104:4 (1960), ss.413-418.
- Atik, M. Kemal, "Ca'beri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.6, ss.527-528.

⁵⁶ *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde de mezkur eserin el-HemedÊnĐye (569/1173) ait olduğu zikredilmektedir. Bk. Tayyar Altıkulaç, "Ebü'l-Alâ el-Hemedâni," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.10, s.287.

- Altıkulaç, Tayyar, “Ebü’l-Alâ el-Hemedâni,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.10, ss.286-287.
- _____, “Ebü Şâme el-Makdisi,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.10, ss.233-235.
- El-Bağdadi, İsmail Paşa *Hediyetu’l-Êrifâ*, İstanbul: Vekaletu’l-Maarif, 1955 (ofset baskı: Daru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut-Lübnan).
- Clark, J. W., “On The Vatican Library of Sixtus IV,” *Proceedings of Cambridge Antiquarian Society and Communications*, X (1898-1899), ss.1-70.
- Çelebi, Kâtip, *Keşfu’z-Zunûn*, terc.: Rüştü Balcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- Haskins, Charles H., “The Vatican Archives,” *The American Historical Review*, 2:1 (1896), ss.40-58.
- <http://www.vaticanlibrary.va>
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri, “Süheyli, Abdurrahman b. Abdullah,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.38, ss.30-32.
- Mahmut Şakiroğlu, “Cerulli, Enrico,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.7, s.426.
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman, *Süleymaniye Kütüphanesi’nde Bulunan Yazma Tefsîrler (Metot ve Kaynaklar)*, İstanbul 2002.
- Mycue, David, “Founder of the Vatican Library: Nicholas V or Sixtus IV?,” *The Journal of the Library History (1974-1987)*, 16:1 (1981), ss.121-133.
- Richler, Benjamin, *Hebrew Manuscripts in the Vatican Library*, Citta del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2008.
- Sayle, Charles, “The Vatican Library”, *Library*, 1-6:1 (1894), ss.327-343.
- Sezgin, Fuat, *TÊri’û’l-turÊâ’l-arabî*, Riyad 1991.
- Suyûdî, CelÊleddîn, *el-ÎtâÊn f’Pulûmu’l-’ur Ên*, thk. FevvÊz A’Ümed Zemerîlî, Beyrut: DÊru’l-KitÊbi’l-,Arabî, 2004.
- Vida, Giorgio Levi della, *Elenco dei Manoscritti Arabi Islamici Della Biblioteca Vaticana*, Citta del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1935.
- _____, *Secondo Elenco dei Manoscritti Arabi Islamici Della Biblioteca Vaticana*, Citta del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1965.
- Yazıcı, Tahsin, “Erdebîlî, Ahmed b. Muhammed,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.11, s.278.